

A bioetika és az emberi jogok nemzetközi védelmének összefüggései

© Kémeri Zsófia Eszter

Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar

kemeri.zsofia@gmail.com

Bevezetés

Az emberi jogok tiszteletben tartásának alapelve nem maradhat ki a bioetikához kapcsolódó viták rendezéséből, hiszen az meghatározó szerepet tölt be a globális szabályok kialakításában. Kétségtelen, hogy a tradicionális bioetika az egyénre fókuszált, viszont néhány éve annak univerzális jellege is feltűnt, méghozzá az emberi jogokkal összefüggésben. A bioetika globális szinten való vizsgálatának támogatói azzal érvelnek, hogy mindenképpen szükség van az emberi jogok előbbi nézőpontból való megközelítésére, hiszen az egészséghez fűződő nehéz kérdések megoldása immáron nemcsak az egyénre, hanem a nemzetekre, a népességre és az emberiségre is hatással van (Arras és Fenton, 2009). Időszerűnek tűnik tehát egy globális bioetika életre hívása, hiszen a járványok, a nemzetközi gyógyszeráramlások, a géntechnológia fejlesztése és a határokon átnyúló egészségügyi problémák jóvoltából az egészségügyi kérdések mára globális problémává nőttek ki magukat, mely tényezővel a bioetikának is lépést kell tartania. John D. Arras, korunk egyik legnagyobb bioetikával foglalkozó amerikai orvosa fogalmazta meg, hogy a bioetikai kérdések mára már nemcsak az orvos-beteg viszony dilemmáira szorítkoznak, hanem kibővülnek más, egészségüggyel kapcsolatos kérdésekkel, s „muszáj kifejleszteni egy globális nyelvezetet és egy globális stratégiát, mely segít javítani a világ összes lakosának egészségét.” Az államok egyedül aligha képesek hatékony eredményeket elérni a globális egészségügy terén, és a kulturálisan specifikus szabályozás is elégtelennek bizonyul a bioetikához kapcsolódó nyugtalanságok kezelésére. Mindezek alapján feltétlenül szükséges kialakítanunk egy univerzálisan megosztott, kulturális különbségektől független, plurális értékítéletet, mely egy egész emberiségre vonatkoztatható. Ezen egységes álláspont alapja pedig már létezik, méghozzá az emberi jogok nemzetközi védelmének képében, mely úgy tűnik, hogy az utóbbi időben a bioetika új „lingua franca”-já nőtte ki magát (Fenton & Arras, 2010).

Történeti előzmények a bioetika és az emberi jogok nemzetközi védelmének kapcsolatában

A bioetika fiatal tudományágának távoli vonatkozásai ugyan már a római jogban is fellelhetők voltak, de az emberi jogokkal kapcsolatban felmerülő dilemmák csupán bő fél évszázada kerültek elő. Nem túl bő ismertetőben szeretnék kitérni néhány kulcsfontosságú eseményre, mely a mai értelemben vett bioetikának meghatározó előzményeként tekinthető. Ennek ellenére szimbolikus példának hoznám fel Szophoklész Antigoné című művének történetét, melyben Antigoné már egy magasabb, univerzális jogra hivatkozik a király parancsával szemben:

„Olyan hatalmas soha nem lesz szavad,
Hogy bármi földi rendelettel elsöpörd
Az istenek íratlan, szent törvényeit.” (Annas, 2005)

Természetesen a magasabb szinten elhelyezkedő jog megfogalmazása nemcsak ebben a műben, hanem több későbbi alkotásban is megtörtént, megemlítve ebben a körben az Olympuszon élő görög isteneket, valamint az Ótestamentumot és az Újtestamentumot.

A modern értelemben vett emberi jogokért való mozgalom azonban a második világháború okozta szörnyűségekre vezethető vissza. A második világháború után felállított Nürnbergi Törvényszék előtt zajló eljárások felkeltették a világ érdeklődését a világháborúhoz fűződő atrocitásokkal kapcsolatban, melyekben orvosok és tudósok vállaltak szerepet a nemzetszocializmus idején. Ők nemcsak a „végső megoldásnak” elnevezett cselekménysorozat elkövetésében vettek részt, hanem olyan – beleegyezésre nem alapított – vizsgáldásokat végeztek a koncentrációs táborokban fogva tartott embereken, melyeket orvosi és tudományos célokra használtak fel. A Nürnbergi Deklaráció 1947-es kihirdetését követően kezdődtek meg a modern értelemben vett emberi jogok elterjedése. J. Katz így fogalmaz: „*A Nürnbergi Kódex egy rendkívül figyelemre méltó dokumentum. Az emberiség történelmében soha ezelőtt, és soha azóta nem deklaráltak egyetlen egy kutatásokat érintő kódexet vagy szabályozást sem ilyen könyörtelenségek közepette. Ennek köszönhetően vált megállíthatatlanná az a tendencia, mi szerint a kutatás tárgyának pszichológiai integritását abszolút védelemben kell részesíteni.*” (Katz, 1992). Abból a tényből kiindulva, hogy a Nürnbergi Kódex kizárólag az embereken végzett kutatásokról tartalmaz szabályokat, a bioetika korai megjelenéséről beszélhetünk. Az 1947-es Nürnbergi Kódex után majdnem húsz évvel később folytatódott csupán a bioetika fejlődéstörténete, méghozzá a World Medical Association (WMO) kezdeményezésére 1964-ben megszületett Helsink Deklaráció. Ez a dokumentum a Nürnbergi kódex „továbbfejlesztése” volt, melynek tárgya továbbra is az embereken végzett tudományos kutatások etikai elvei voltak, tovább fejlesztve azokat az 1970-es években indult mozgalom által életre hívott új alapelvekkel (Oberfrank, 1996). A vázlatos ismertetésből nem maradhat ki az amerikai bioetikát érintő fordulópon, melynek középpontjában egy Tuskegee nevű kutató orvos volt, aki a syphilis történetét vizsgálta hatszáz, egytől egyig Afrikából származó amerikai ember segítségével, melyből négyszáz rendelkezett az említett betegséggel. A kutatás célja a betegség gyógy módjának kifejlesztése volt, mely 1947-ben – a penicillin feltalálásával - meg is történt. Az 1972-ben nyilvánosságra kerülő kísérlet nagy port kavart az Egyesült Államokban, Clinton elnök nyilvánosan kért bocsánatot a „szégyenletes etikai bűntett” miatt (Farmer & Campos, 2004).

Az 1970-es évek végétől kezdődően a bioetikai dilemmák egy újabb hulláma söpört végig a fejlett világ államaiban. A technológia fejlődésével az embereken végzett kutatások mellett már olyan etikai kérdések is megjelentek, melyek főként az élethatár kérdéseivel foglalkoztak. Az asszisztált reprodukív technológiáktól kezdve a genetikai diagnózison át az olyan életvégi döntésekig, mint az asszisztált öngyilkosság vagy az eutanázia, mind-mind olyan kérdések voltak, melyekkel a fejlődő államoknak újonnan kellett szembe néznie. A technológiai fejlődés hatalmas léptekkel haladt előre, mellyel a szabályozás igen lassacskán tudott lépést tartani. Az 1964-es Helsinki Deklaráció után következő jelentős univerzális szerződés az UNESCO által 2005-ben kimunkált, már globális szemléletmóddal megáldott Universal Declaration on Human Rights and Bioethics (A bioetika és az emberi jogok egyetemes nyilatkozata, 2005. október 19.), mely az első lépést jelentette a bioetikai kérdések globális szinten való szabályozásának történetében. Regionális szinten pár évvel korábban született meg a Bioetikai Konvenciónak (Oviedo, 1997. április 4.) nevezett egyezmény az Európa Tanács égiszén belül, mely általános szabályokon keresztül ad iránymutatást a ratifikáló államoknak.

Emberi jogok és az egészség – mi a kapcsolat?

Egyértelműen kijelenthető tehát, hogy a második világháború óta az egészségügy világszerte hatalmas fejlődésen ment keresztül. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a fejlődés súlyos, fájdalmas kérdéseket hozott magával az egészségügyi ellátás területén, főként a leggyorsabban fejlődő államok tekintetében. Ilyen komplex viták közepette igyekeznek más megoldási módszerekhez folyamodni, így az első generációs jogosultságok – mint az élethez való jog vagy a kínzás tilalma – mellett megjelenik az egészséghez való jog doktrínája is. Úgy tűnik, ez a fajta megközelítés segítséget nyújthat az államoknak erőforrásaik felhasználásnak céljaiban, a fokozatos végrehajtási kötelezettségben, valamint az államközi együttműködésekben is (Kardos, 1996). Bizonyos, hogy az államközi együttműködés szükségessége felveti az emberi jogok nemzetközi védelmének kérdéskörét, mely főként az emberi méltóság és az önrendelkezési jog érvényesíthetőségét érinti. Egyesek szerint az emberi jogok paradigmája erőteljes jelenség, hiszen globális és individuális jelentéssel is rendelkezik. Az utóbbi azért jelentős, mert az egyének nemzetközi szinten érvényesíthetik igényüket állampolgárságtól, elhelyezkedéstől és egészségi állapottól függetlenül. Előbbi viszont azért jelentős, mert segít védelmezni az egészséget globális és helyi szintű távlatokon keresztül. Johnathan Mann, az 1990-es évek egyik legjelentősebb kutatója ebben a témakörben, rámutatott arra, hogy megfelelő egészségi állapot nélkül az embereknek nehezebbé esik profitálni az emberi jogaikból, a másik oldalról viszont az emberi jogok megfelelő védelme nélkül kialakulhat egy olyan káros gyakorlat, mely aláássa az emberek megfelelő egészségének követelményét. Éppen ezért nem szabad szorosán ragaszkodni az egészséghez való joghoz, ehelyett biztosítani kell olyan emberi jogokat is, mint az élethez való jog, a személyi szabadsághoz való jog, vagy a megfelelő igazságszolgáltatáshoz való jog (Gable, 2007).

Máris láthatjuk tehát, hogy az az egészségüggyel kapcsolatos kérdések az emberi jogok védelmének egyik dimenziójaként tűnik fel, mely fejlődés révén az emberi jogok nemzetközi védelme egyre inkább kiterjed a bioetika témakörére. Ezek alapján számomra is követendő példának tűnik az a tendencia, mi szerint nem szabad szorosán az első generációs jogokra hagyatkozni, hiszen a globális kérdések

kiterjesztése „alsóbb” szinten lévő jogokra csak előnyös eredményekre vezethet – az államok pozitív, tevőleges kötelezettsége tehát elengedhetetlen az államok közötti együttműködés kiteljesedéséhez.

Bioetika és emberi jogok – összetartás vagy ellentét?

Az előzőekben kifejtett tények alapján nyilvánvaló, hogy a bioetikai kérdések nemzetközi szinten egyre nagyobb figyelmet kapnak. Akár a globalizációnak, akár a technológiai fejlődésnek köszönhető az átalakulás, nem szabad figyelmen kívül hagyni a tényt, hogy a bioetikai kérdések az egyetemes emberi jogi normák részévé váltak. Ahhoz, hogy logikus magyarázatot tudjunk adni erre a jelenségre, röviden vissza kell tekintenünk az emberi jogok és a bioetika alapjaira. A bioetika mélyen gyökeredzik az erkölcsi és politikai filozófiában, valamint a vallási-etikai szokásokban, így adott a magyarázat, hogy miért is szentel nagyobb figyelmet az erkölcsi alapokra és a filozófia tudománya által megfogalmazott kritikákra. Az emberi jogok viszont az erkölcsi jogok fölött állnak, éppen ezért nemzeti és nemzetközi szinten is folyamatos gondozásra szorulnak. Erre annak érdekében van szükség, hogy ne térjenek át véglegesen abba az irányba, amikor őket már nem észérvek, hanem többségi befolyású és magasan politizált testületek irányítják. Az emberi jogok túlburjánzása átgondolatlan és ellentmondásos jogok kialakításához vezet, mely jelenség azt a gyanút keltheti, hogy az ilyen tulajdonságokkal rendelkező jogok már nem igazi emberi jogok. Éppen ezért – a neves amerikai bioetikus, John D. Arras szerint – hiba olyan jogokra fókuszálni a bioetikai kérdésekben, melyek az orvosi beavatkozásokat részletezik, vissza kell térni az emberi jogok általánosan megfogalmazott normáihoz (Arras és Fenton, 2009). Emellett a kijelentés mellett számos érvet tudunk felsorakoztatni, és úgy tűnik, nagyrészt egyetértés is uralkodik ebben a kérdésben. Tény, hogy az államok nem képesek egyedül megoldást találni ezekre az új kihívásokra, így amilyen iramban válik a tudomány globális tényezővé, olyan gyorsan szükséges erre hatékony és koherens választ adni – melyet szintén globális szinten indokolt kivitelezni. Sokan azon az véleményen vannak, hogy lehetetlen egységes álláspontra jutni ezekben a kérdésekben, hiszen az államok eltérő joggyakorlata különböző kulturális és vallási tényezőkre vezethető vissza. Szerencsére azonban a helyzet nem ennyire kétségbe ejtő. Ezen a ponton indokolt visszatérnünk ahhoz a kijelentéshez, mi szerint a részletszabályok felállításával hibát követnénk el. Az általános alapelvek felállítása a bioetikai kérdésekben szintén nem könnyű feladat, de az emberi jogok nemzetközi védelmének kulturális különbségeket átívelő tulajdonsága jóvoltából lehetőségessé válik (Andorno, 2002). További érvként szolgál az a tény, hogy az emberi jogok egyfajta morális-politikai eszperantóként jelennek meg a bioetikához kapcsolódó kérdésekben. Az emberi jogok nemzetközi védelmének morális igénye ugyanis olyan jogilag kötelező nemzetközi szerződésekbe vannak beépítve, melyeket számos állam ratifikált. Általánosságban pedig elmondható, hogy ezek az egyezmények a gyakorlatban jóval hatékonyabbak, mint a bioetikával foglalkozó egyének állami gyakorlatra alapított szabályai, melyek globális befolyása igencsak megkérdőjelezhető (Arras és Fenton, 2009). Elsőre tehát úgy tűnik, hogy a két dimenzió élesen elválik egymástól, viszont mélyebbre ásva rengeteg jó oka van annak, hogy a bioetikát és az emberi jogokat egy mondatban emlegetjük.

Eddig elért eredmények – érdemes-e regionális szinten folytatni?

A bioetikával kapcsolatos, nemzetközi szinten elért eredmények bemutatását ott hagytuk abba, hogy az UNESCO 2005-ben kiadott egyezménye már hatalmas előrelépést jelentett az univerzális bioetika fejlődésében. Azonban a dokumentumot számos kritika érte: főként szűk látókörűnek írták le, hiszen az idézett problémák nemcsak az orvostudományban, az élettudományokban és az ehhez kapcsolódó technológiákban, hanem ugyan így a politikai döntésekben, fogyasztói választásokban, vallási, kulturális, filozófiai nézetekben is gyökerezik (Hayry és Takala, 2005). Éppen azért lehetett hatékonyabb az 1997-ben született Bioetikai Konvenció, mely regionális szinten az Európa Tanács keretein belül született meg. Már az Emberi Jogok Európai Egyezményén alapuló Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlata is hatalmas fejlődést eredményezett a bioetikai kérdésekkel kapcsolatosan – gondoljunk csak a magzat élethez való jogát boncolgató *Vo v. France* ügyre, vagy az eutanázia kérdését boncolgató *Evans* vagy *Pretty* ügyre. Azonban a Bioetikai Konvenció megszületése még ígéretesebb eredményeket remél. Az egyezmény megszületése azért bír nagy jelentőséggel, mert a ratifikáló államokat ugyan úgy kötelezi az EJEB előtt, mint az Emberi Jogok Európai Egyezménye. Az egyezmény ugyan nem tartalmaz új jogokat vagy új jogorvoslati lehetőségeket az EJEB előtt, de a kérelmezőnek lehetősége van arra, hogy a Bioetikai Konvenció valamely rendelkezésére alapozza kérelmét, hiszen annak megsértése minden bizonnyal az Emberi Jogok Európai Egyezményének egy vagy több jogának megsértését jelenti. Ebből a szempontból tehát a Bioetikai Konvenció legfontosabb tulajdonsága, hogy részletszabályokkal egészíti ki az Emberi Jogok Európai Egyezményében megtalálható jogokat ahelyett, hogy újabb jogosultságokkal bővítené ki azt (Ashcroft, 2010). Látható tehát, hogy a Konvenció gyakorlatban is hatékony eredményeket tud elérni azáltal, hogy az EJEB előtt folytatott eljárások eredményeit vehetjük alapul a bioetikai kérdések vizsgálatára során.

Összegzés

A fentiek alapján bízom benne, hogy a bioetika és az emberi jogok nemzetközi védelmének kapcsolata megfelelő iránymutatásul szolgál a bioetikai kérdések szabályozásának vizsgálatában. A bioetikai kérdések nemzetközi szinten történő tanulmányozásának legfőbb oka, hogy olyan jelentős kormányközi nemzetközi szervezetek foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel, mint az UNESCO vagy az Európa Tanács. Ahogy láthattuk az EJEB joggyakorlatának vizsgálatakor, nincs okunk feltételezni, hogy az emberi jogokkal kapcsolatos irány téves lenne, így az eddig elért eredmények alapján érdemes részletesebb kutatásokat folytatni ezen a téren.

Irodalomjegyzék

- A bioetika és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 2005. október 19.
- ANDORNO, Roberto (2002). Biomedicine and international human rights law: in search of a global consensus, *Bulletin of the World Health Organization*, 80 (12), 959-963.
- ANNAS, George J. (2005). *American Bioethics: Crossing Human Rights and Health Law Boundaries*, Oxford University Press, New York, 19-20.
- ARRAS, John D., & FENTON, Elisabeth M. (2009). Bioethics and Human Rights – Access to Health-Related Goods, *Hastings Center Report* 39, (5), 27-38.
- ASHCROFT, Richard E. (2010). Could Human Rights Supersede Bioethics?, *Human Rights Law Review*, 10 (4), 639-660.
- Az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény
- FARMER, Paul, & GASTINEAU CAMPOS, Nicole (2004). New Malaise: Bioethics and Human Rights in the Global Era, *Journal of Medicine and Ethics*, (32), 243-251.
- FENTON, Elisabeth, & ARRAS, John D. (2010). Bioethics and Human Rights - Curb Your Enthusiasm, *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 1 (19), 127-133.
- GABLE, Lance (2007). The Proliferation of Human Right sin Global Health Governance, *Journal of Law, Medicine and Ethics*, 4 (35), 534-544.
- HAYRY, Matti and TAKALA, Tuija (2005). Human Dignity, Bioethics and Human Rights, *Developing World Bioethics*, 5 (3), 225-233.
- KARDOS Gábor (1996). Az egészséghez való jog a nemzetközi jogban, *Acta Humana*, (22-23) 74-89.
- OBERFRANK Ferenc (1996). A biomedicinális etikai és az emberi jogok: európai helyzetkép, *Acta Humana*, (25.), 3-28.